

Класифікація цінних паперів в бухгалтерському обліку

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах подальшої глобалізації господарської діяльності проблема створення в Україні цивілізованого ринку цінних паперів набуває особливої актуальності. Окреслену проблему навряд чи можна вирішити без створення в Україні чіткої і несуперечливої нормативної бази з питань фондового ринку. Отже, розробка сучасних наукових підходів до формування в бухгалтерському обліку інформації про цінні папери та вдосконалення чинного законодавства у цій сфері є одним з найважливіших напрямів розвитку українського ринку цінних паперів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів бухгалтерського обліку цінних паперів присвячені праці відомих українських вчених-економістів Ф. Бутинця, В. Завгороднього, М. Кужельного, А. Кузьминського, В. Сопка та інших.

Постановка завдання. Метою даної статті є обґрунтування методичних підходів до формування в бухгалтерському обліку інформації про цінні папери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чинне законодавство України не містить повної класифікації цінних паперів. Кожен цінний папір містить цілий ряд характеристик, що обумовлює наявність великої кількості класифікаційних ознак.

Автори ряду публікацій, присвячених ринку цінних паперів в Україні, класифікують цінні папери за різними критеріями, вибравши за основу різні їх характеристики.

Один з основоположників вчення про цінні папери Н.О. Нерсесов класифікував цінні папери не за способом легітимації утримувача (це

зробив раніше М.М. Агарков), а за особою кредитора [3, 142-147].

М.М. Агарков запропонував свою класифікацію цінних паперів. У основу даної класифікації автором покладений «спосіб легітимації утримувача паперу як суб'єкта вираженого в ньому права».

Представлена вона таким чином:

1. Цінні папери на пред'явника - для легітимації утримувача як суб'єкта відповідного права достатньо лише одного пред'явлення паперу.
2. Ордерні папери - власник паперу повинен легітимувати як пред'явленням самого паперу, так і безперервною кількістю передавальних записів.
3. Іменні папери - легітимують свого утримувача як об'єкта права, якщо він зазначений в тексті паперу за допомогою вказівки його імені, і, крім того, внесений до книги, яку веде зобов'язана особа, - іменні акції, тимчасові свідоцтва, квитанції товарних складів.

Звичайний іменний цінний папір відрізняється від іменного паперу тим, що підтверджує права утримувача цінного паперу, якщо він є суб'єктом вираженого в ньому спеціального права або на підставі спеціальних норм, регулюючих правовідносини, по яким виданий папір [1, С.24-25].

За визначенням В.Ю.Лісної, цінний папір повинен мати наступні сутнісні характеристики:

- 1) засвідчувати майнові права, види яких визначаються в законодавчому порядку;
- 2) мати форму і реквізити, обов'язковість яких також має законодавчий характер;
- 3) задовольняти технічним вимогам, які вимагає закон щодо цінних паперів.

Основою її класифікації є економічний характер цінного паперу [2, С.7].

У американському бухгалтерському обліку Р. Ентоні і Дж. Піс виділяють декілька видів ринкових цінних паперів: «... комерційними

паперами є короткострокові боргові зобов'язання крупних компаній з високим кредитним рейтингом, що тимчасово потребують грошових коштів. Казначейські векселі - ... власник казначейського векселя дає короткострокову позику федеральному уряду. Акції компаній, як і облігації компаній і державних підприємств, також є ринковими цінними паперами, якщо вони можуть бути легко реалізовані».

Російські економісти В.А. Галанов і А.І. Басов класифікують цінні папери за наступними ознаками:

- термін існування;
- національна приналежність;
- походження;
- форма існування;
- тип використання;
- порядок володіння;
- форма випуску;
- форма власності;
- рівень ризику;
- наявність доходу;
- форма вкладення засобів;
- економічна суть (вид права).

Очевидно, що таку класифікаційну ознаку як «національна приналежність» не слід відносити до основних.

Ознака класифікації «тип використання» некоректно сформульована, оскільки тут важливим є не тільки тип, але і термін використання тимчасово вільних грошових коштів.

Ознака «порядок володіння», на нашу думку, сформульований не зовсім вірно, оскільки цінні папери повинні класифікуватися за ознакою «приналежності права, яке ними засвідчене». При цьому виділені два

види цінних паперів: іменні і на пред'явника, в класифікації не враховуються ордерні цінні папери.

Проведений аналіз показує, що в основу побудови класифікацій цінних паперів авторами покладені юридичні або економічні ознаки.

Нами пропонується десять класифікаційних ознак, які уніфіковані для всіх видів цінних паперів, що обертаються на фондовому ринку України і що відносяться за законодавством до розряду емісійних (рис. 1).

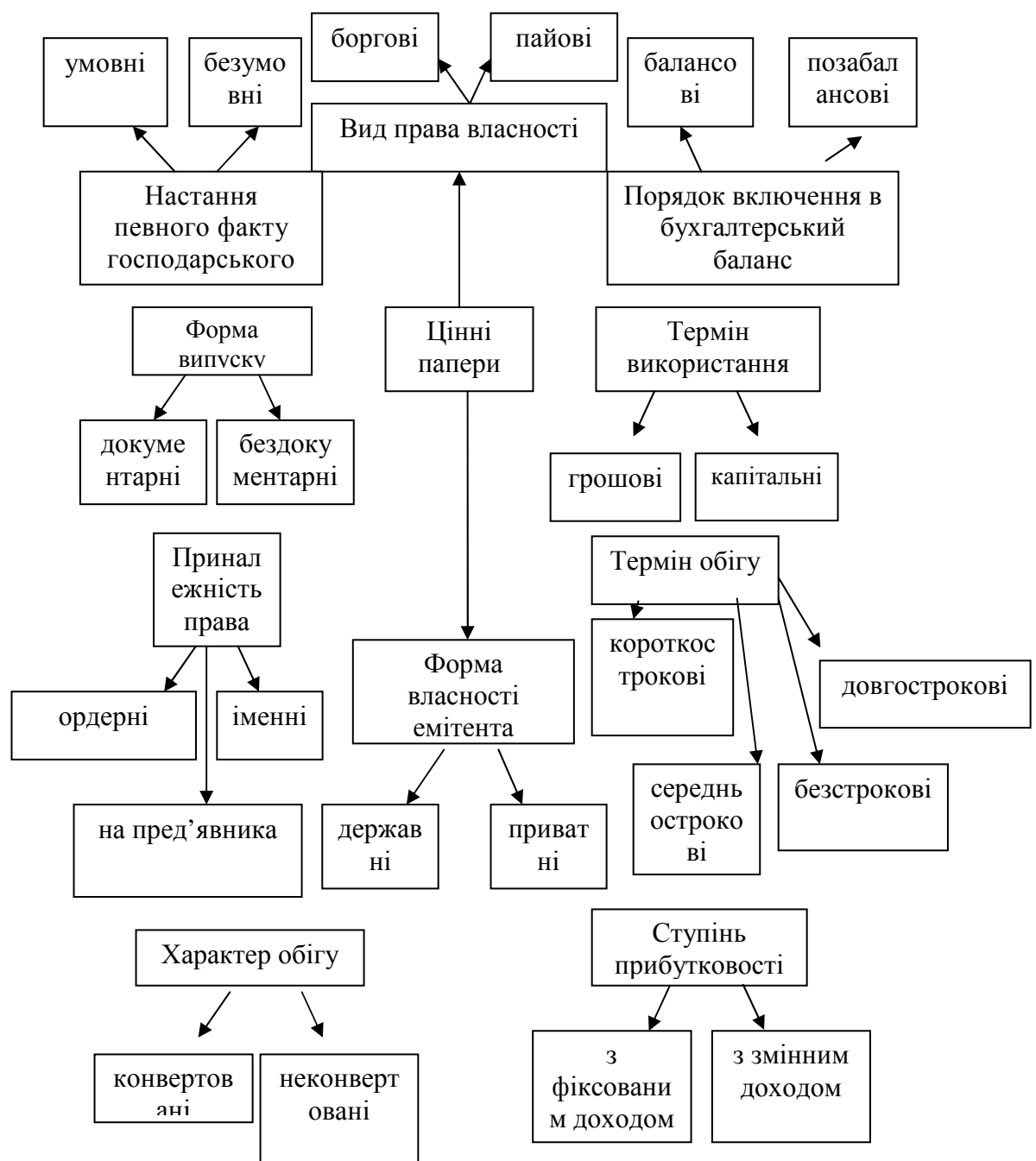

Рис. 1 Структурна класифікація цінних паперів

Цінний папір має певний набір характеристик (ознак). Розглянемо найсуттєвіші з них.

1. Тимчасові характеристики:

- термін існування цінного паперу: коли випущений в обіг, на який період часу або безстроково.

2. Просторові характеристики:

- форма існування: документарна або бездокументна форма.

3. Ринкові характеристики:

- порядок володіння: цінний папір на пред'явника або на конкретну особу (юридичну, фізичну);

- форма власності і вид емітента;

- характер обігу: вільно обертається на ринку або є обмеження;

- економічна сутність щодо прав, які надає цінний папір;

- рівень прибутковості;

- термін і напрям використання залучених грошових коштів.

4. Облікові характеристики:

- залежно від порядку включення в бухгалтерський баланс;

- залежно від настання певного факту господарського життя.

Як було сказано вище, розподіл цінних паперів на ордерні, іменні та на пред'явника - юридичний. Це правова класифікація, яка заснована на обігвоздатності цінних паперів.

Цінний папір на пред'явника вважається абсолютно обігвоздатним (тобто для передачі будь-якій особі прав необхідно передати сам папір). Іменний папір менш обігвоздатний. Його власник передає права, засвідчені ним тільки в порядку двостороннього договору. Власник ордерного паперу, по-перше, має право на цей цінний папір, по-друге, має право призначати ордером іншу особу. Таким чином, цей цінний папір розрахований на можливість його передачі іншій особі, тобто на обігвоздатність.

Залежно від способу фіксації майнових прав цінні папери можуть випускатися в наступних формах (рис.2) :

1. Документарна - при якій власник встановлюється на підставі сертифікату цінного паперу або на підставі запису по рахунку депо.

2. Бездокументна - при якій власник встановлюється на підставі запису в реєстрі власників цінних паперів або на підставі запису по рахунку депо.

При бездокументному способі фіксації майнових прав «права, засвідчувані шляхом вказаної фіксації, порядок офіційної фіксації права і право власників, порядок документального підтвердження записів і порядок здійснення операцій з бездокументарними цінними паперами визначається законом або у встановленому ним порядку» [4].

Рис. 2 Класифікація цінних паперів за приналежністю права

Виділення цієї ознаки в Цивільному кодексі України є спірним, оскільки не можна ототожнювати поняття «запис на рахунку» і «цінний папір». Сам запис на рахунку не може стати об'єктом майнового обігу, оскільки неможливо провести його заставу і інші юридичні операції. Прикладом бездокументних цінних паперів служать державні короткострокові позики, облігації державної позики, іменні облігації.

Важливе значення для учасників ринку цінних паперів має розподіл їх на грошові, тобто ті, які обслуговують грошовий ринок, і капітальні (фондові), тобто ті, що обертаються на фондовому ринку. Головний критерій віднесення цінних паперів до грошового або фондового ринку - термін залучення тимчасово вільних грошових коштів.

На грошовому ринку відбувається запозичення засобів на термін не більше одного року і використання цих засобів для здійснення поточних платежів або погашення боргів. До цінних паперів грошового ринку відносять векселі, депозитні сертифікати, державні короткострокові облігації, які використовуються як боргові цінні папери.

На фондовому ринку акумулюються тимчасово вільні грошові засоби на тривалий термін. За допомогою фондового ринку компанії знаходять джерела фінансування своєї підприємницької діяльності.

Залежно від форм власності цінні папери поділяють на державні, корпоративні, міжнародні.

Державні цінні папери зазвичай охоплюють фондові інструменти, випущені або гарантовані урядом від імені держави, його міністерствами і відомствами, муніципальними органами влади. До таких паперів можна віднести державні короткострокові облігації, облігації державної ощадної позики, казначейські зобов'язання і так далі.

Емітентом корпоративних цінних паперів (акції, облігації і так далі) виступає будь-який юридичний суб'єкт. Емітентом міжнародних цінних паперів виступають іноземні суб'єкти.

Залежно від характеру обігу виділяють цінні папери:

1. Конвертовані:
 - а) акції - відбувається процес конвертації привілейованих акцій в прості;
 - б) облігації - конвертація облігацій в звичайні або привілейовані акції.
2. Неконвертовані - звичайні акції і облігації.

За рівнем прибутковості цінні папери можуть бути з фіксованим або із змінним доходом. При емісії акцій визначається їх фіксований дохід. Змінний дохід - це сума дивідендних виплат і приріст курсової вартості акцій. Що стосується купонних облігацій з фіксованою ставкою доходу, то вони мають короткостроковий період обігу, а у випадку, коли

термін обігу облігацій збільшується, то фіксована ставка замінюється змінною.

Залежно від способу зарахування до обліку виділяють балансові і позабалансові фінансові інвестиції. В основному практично всі фінансові інвестиції відображаються в балансі. Позабалансові інвестиції показуються у вигляді записки пояснення до річного звіту у вигляді коментарів. Грошові потоки, пов'язані із позабалансовими інструментами, носять невизначений характер, і організації не належить право власності на результати операцій з такими інструментами. Відображення цих інструментів здійснюється за межами подвійного запису. До таких фінансових інвестицій відносять опціони, які володіють умовним правом або зобов'язанням. Умовні вимоги і зобов'язання по опціону можуть відобразитися на позабалансових рахунках 05 «Гарантії та забезпечення надані» і 06 «Гарантії та забезпечення отримані». Використання цих позабалансових рахунків для відображення укладеного опціону до настання моменту його виконання представляється обґрунтованим для сторони, що має право, по виконанню опціону. Ведення позабалансового обліку у даній сторони операції пояснюється умовністю факту виконання опціону з постачанням базисного активу, тому не представляється доцільним його балансове відображення.

Залежно від настання певного факту господарської діяльності розрізняють умовні і безумовні фінансові інвестиції. Безумовні інвестиції характеризуються безумовністю права і зобов'язань, що лежать в їх основі. Це вважається базовим для фінансових інвестицій, що є у даний час.

Умовними інвестиціями визнаються фінансові активи, пов'язані з умовними фактами господарського життя.

Чередниченко Н.І подає свою класифікацію цінних паперів. Дана класифікація є досить об'ємна, охоплює велику кількість критеріїв оцінки.

Зважаючи на те, що економічна наука знаходиться в постійному розвитку, відбуваються певні зміни та нововведення, необхідно, на нашу думку, вищезгадану класифікацію доповнити ще однією ознакою – інноваційна належність цінних паперів.

Відобразимо цю нову ознаку графічно на рисунку.

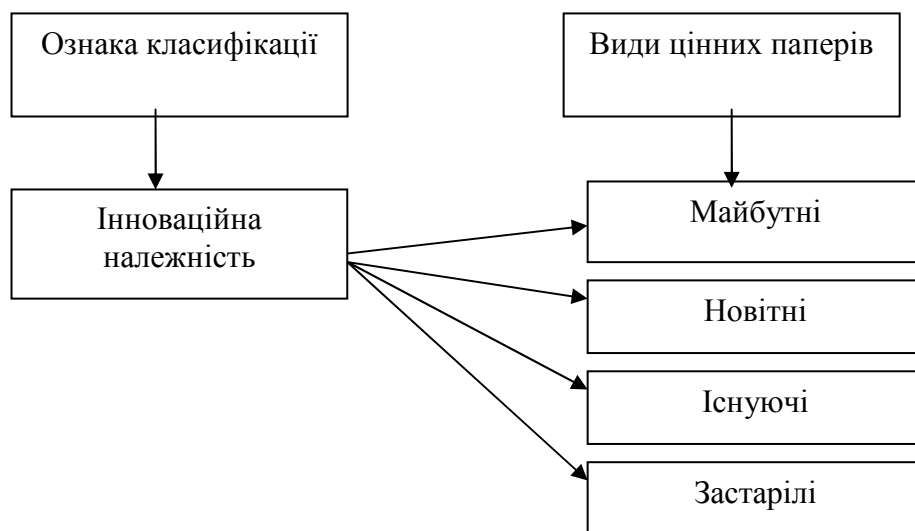

Рис. 3 Декомпозиція класифікаційної ознаки цінних паперів «Інноваційна належність»

Майбутні – цінні папери, які знаходяться в процесі розробки (яких ще не існує).

Новітні – цінні папери щойно розроблені, але які ще не мають точної характеристики, так як вони не пройшли випробування на практиці.

Існуючі – всі цінні папери, що існують на фондовому ринку України.

Застарілі – цінні папери, які досить рідко використовуються, відходять в минуле.

Висновки. Проведений аналіз існуючого різноманіття класифікацій цінних паперів і висловлені зауваження і пропозиції розкривають багатогранність вказаної наукової категорії, що дає можливість повною мірою врахувати їх найважливіші характеристики при організації ефективної системи бухгалтерського обліку.

Список використаних джерел

1. Агарков М.М. Учение о ценных бумагах /М. Агарков. – М.: Финстатинформ, 1993. -140с.
2. Лісіна В. Ю. Цінні папери в системі фінансового управління підприємством /В.Лісіна. — Х. : Фактор, 2006. — 102с.
3. Нересов Н.О. Представительство и ценные бумаги в гражданском праве /Н.О. Нересов. – М.: Статус, 2000. -345с.
4. Цінні папери та фондовий ринок в Україні. Нормативно-правове регулювання: [зб. законодав. актів] / О.М. Роїна (упоряд.). — К. : Скіф; КНТ, 2008. — 391с.